

**Urszula Ostrowska**

---

Akademia im. Jakuba z Paradyża  
Gorzów Wielkopolski, Polska

## Koncepcje wartości patriotyzmu na tle historycznym

In the article, a historical development of the understanding of the value of patriotism in Poland is presented. The presentation ranges from the Middle Ages till present days. The views on patriotism advocated by the noblest Polish writers and intellectuals, the creators of Polish culture, are introduced. In the introduction, the author brings in several etymological and definitional considerations, noting that the entry “patriotism” is missing in the important sources of today’s Polish pedagogy. In the following points, representatives of the successive historical periods are portrayed and their views are illustrated by short quotations from their works. The author suggests that, from the very beginning, a characteristic trait of Polish patriotism were the values of dedication and sacrifice for the country. Neither did the values appear only in Romanticism, nor, similarly, did they disappear in Positivism or later on. In the author’s view, patriotism helped Poles in preserving their identity in the periods of partitions and Communist regime. Today the Polish patriotism should open itself to the universal values of humanity.

**Keywords:** the Polish history, the national literature, patriotism, love for the country, dedication

### Uwagi wprowadzające

Rozważanie zagadnienia patriotyzmu w różnych ujęciach problemowych – bez względu na czas i miejsce oraz wytyczone cele owego przedsięwzięcia – zawsze kumuluje wokół siebie mnóstwo trudności i kontrowersji. Tym niemniej owa problematyka z oczywistych względów nigdy nie traci swej aktualności. Odpowiedzi na pytania z tego zakresu niezmiennie okazują się bliskie, aktualne, fascynujące, bez

zagwarantowania wszakże możliwości jakichkolwiek ostatecznych rozstrzygnięć w tej mierze. Od swego zarania pojęcie patriotyzmu przechodziło różne koleje losu, na przestrzeni dziejów obrastając rozmaitymi interpretacjami.

Z jednej strony patriotyzm zaliczany jest do słów wielkich, szczególnie ważnych, niemal świętych, z drugiej natomiast strony może nierozważnie wpędzać w pułapkę patosu, truizmu, a nawet agresji, stawać się obiektem gry politycznej i cynicznych manipulacji, o czym na przykład ewidentnie świadczy nazwa założonego w 1943 roku w Moskwie Związku Patriotów Polskich, który *de facto* okazał się perfidnym narzędziem polityki w rękach Stalina oraz interesów ówczesnego ZSRR<sup>1</sup>.

Bywało i tak, że przy rozmaitych okazjach szermowano patriotyzmem, nadużywając zwłaszcza argumentów podyktowanych względami politycznymi, a także doprowadzając do nadinterpretacji treści propagandowych i w rezultacie niejednokrotnie sprowadzono do dewaluacji treści pojęcia będącego w istocie swej nośnikiem wielu ważnych, najwyższych wartości kulturowych i historycznych a także politycznych. Czasem traktowano patriotyzm jako pojęcie niemające racji bytu w globalnym świecie, które się wręcz zdezaktualizowało, czy – jak to zdarzało się w publicystyce – sugerowano, że ono po prostu „wypadło z obiegu”. Niezależnie od tego – powołując się na wyniki badań na temat zmian w systemie wartości współczesnej młodzieży (uczniów i studentów) – orzekano, iż wartość patriotyzmu została przez młode pokolenie zmarginalizowana jako anachroniczna i przestarzała, czy wręcz staroświecka<sup>2</sup>.

Wynaturzenia dotyczące patriotyzmu mogą przybierać różne oblicza, jako że bez autentycznego zaangażowania się w dobro wspólne narodu, kraju, państwa patriotyzm bywa sprowadzony do pustego frazesu i hipokryzji, niejednokrotnie służąc jedynie do zamaskowania przejawów egoizmu. Szczególnie groźne są przypadki kojarzenia tego fenomenu z megalomanią, ksenofobią tudzież nacjonalizmem.

<sup>1</sup> Powstała w marcu 1943 z inicjatywy działaczy komunistycznych skupionych wokół czasopiśma „Nowe Widnokregi” organizacja polityczna Związek Patriotów Polskich (ZPP) prowadziła na szeroką skalę kampanię informacyjno-propagandową wśród Polaków, pozostałych w ZSRR po ewakuacji armii generała W. Andersa na Bliski Wschód. Komitet Organizacyjny ZPP opracował i realizował program polityczny opowiadający się za wolną Polską połączoną braterskimi więzami z ZSRR, koncentrując uwagę na przygotowywaniu warunków do przejęcia władzy przez komunistów w powojennej Polsce.

<sup>2</sup> Zob. np. R. Jedliński, *Wartości preferowane przez uczniów kończących szkołę podstawową*, „Język Polski w Szkole dla klas IV-VIII” 1996/1997, nr 5, s. 7-18; H. Świda-Ziemba, *Młodzi w nowym świecie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005, s. 22 (wśród wskazywanych 80 najważniejszych wartości na szczycie uplasowały się takie, jak: sukces, ambicje, siła przebicia, atrakcyjność, inwestowanie w siebie oraz niezależność, nieco niżej wartościowano inteligencję, kreatywność, samo-realizację, popularność, natomiast najniżej studenci plasowali patriotyzm, tradycję, skromność, honor, grzech, dojrzałość duchem, sumienie, kształtowanie charakteru. Zaledwie 7,8% badanej młodzieży licealnej pochwalowało postępowanie człowieka dobrowolnie poświęcającego własne życie sprawom ojczyzny); H. Świda-Ziemba, *Niektóre symptomy moralnej anomii społeczeństwa polskiego*, „Nauka” 2010, nr 3, s. 68-73.

Tymczasem – w przeciwieństwie do owych „zaślepionych postaci” – ów „konstruktywny patriotyzm” (w sensie wypadkowej postrzegania, pojmowania i interpretowania siebie przez pryzmat poczucia przynależności do własnej narodowości oraz towarzyszącej świadomości istnienia innych zbiorowości mających podobne preferencje) będący w istocie swej *amor patriae*, a więc „formą miłości”, wynikającej z naturalnej dla człowieka potrzeby więzi, ma swe źródło w tożsamości indywidualnej i z jednej strony przejawia się w formie niepozbawionej krytycyzmu lojalności do własnej zbiorowości społecznej, z drugiej strony przeciwstawia się wrogości oraz niechęci do innych narodów, a nawet sprzyja solidarności z nimi. Spoglądając na kwestię z perspektywy aksjologicznej, trzeba podkreślić, iż rdzeniem tak rozumianego patriotyzmu jest miłość do własnej ojczyzny nieprzeciwstawiająca się miłości do innych narodów zgodnie z orientacją na to wszystko co ludzi łączy i ubogaca, a nie na to, co dzieli i poróżnia czy wręcz wrogo usposabia.

W zależności od przyjętych kryteriów problemowych oraz wytyczonych celów dociekań przez zajmujących się tym fenomenem reprezentantów określonych dyscyplin naukowych, a zwłaszcza filozofów, historyków, socjologów, pedagogów oraz psychologów, patriotyzm można rozważać z różnych perspektyw, o czym zaświadcza coraz bogatsza literatura przedmiotu.

W niniejszym tekście rozważania na temat patriotyzmu rozpoczynam od etymologii i eksplikacji pojęcia poczynając, poprzez dociekanie jego istoty według przyjętych kryteriów, w tym zwłaszcza wyłaniając koncepcje wartości tego fenomenu w toku dziejów Polski. Całość rozważań zamykam konkluzją w postaci kilku uwag podsumowujących.

## Etymologia i eksplikacja pojęcia

Piśmiennictwo leksykograficzne polskie i obcojęzyczne<sup>3</sup> objaśniając termin *patriotyzm*, wskazuje jako źródło tego słowa grecką nazwę „πατρίδα” – „patria”, oznaczającą rodzinę, grupę, plemię lub naród wywodzący się od wspólnych przodków, ojców. Słowo „πατρίδα” – „patria”, wywodzi się od źródłowej nazwy greckiej „πατήρ” – „pater”, oznaczającej „ojca” – głowę rodu. Przenikając do antycznego Rzymu, terminy te funkcjonowały w postaci „pater” i „patrio” sukcesywnie rozpowszechniając się także w innych językach europejskich, w których do dziś zachowały bardzo podobne brzmienie oraz nieznacznie różniącą się pisownię. Oto bowiem *patria* jako wyraz i struktura semantyczna uobecnia się w takich językach, jak na przykład angielski: *patriotism*, francuski: *patriotisme*, włoski: *patriottismo*, hiszpański i portugalski: *patriotismo*, niemiecki: *Patriotismus*, a także w języku rosyjskim, który nie korzystając z alfabetu łacińskiego, lecz z tzw. grażdanki, tj. unowocześnionej wersji cyrylicy, zachowuje podobne jak w wymienionych językach europejskich brzmienie słowa,

<sup>3</sup> Zob. np. *A Greek-English lexicon*, comp. by H.G. Liddell and R. Scott, University of Michigan Library, Ann Arbor 2005.

jednak pisownia nadaje mu odmienną postać: *nampuomизm*. Niemniej we wszystkich tych językach słowo *patriotyzm* literalnie oznacza „miłość ojczyzny”<sup>4</sup>.

Tymczasem za niezwykle istotny dla podjętych rozważań należy uznać fakt, iż termin „patria” znany był w Polsce już w końcu średniowiecza dzięki pierwszym polskim słownikom łacińsko-polskim. Otóż słowo „patria” odnotowuje słownik łacińsko-polski z 1532 r. autorstwa Bartłomieja z Bydgoszczy (1480-1548), który objaśnił ów termin następująco: „Patria, locus, in quo quis natus est, oiczyzna, myescze crodzenya”<sup>5</sup> [Kraj, miejsce, w którym dana osoba jest, ojczyzna to miejsce urodzenia]. Słownik ten zawiera także pierwsze rodzime staropolskie określenie słowa „patrimonium”, ojczyzna.

W słownikach polszczyzny XVI i XVII w. nie ma terminu *patriotyzm* i *patriota*. W języku polskim uobecniły się te słowa za sprawą zapożyczenia z języka francuskiego dopiero w połowie XVIII stulecia<sup>6</sup>. Wprawdzie na początku XVIII stulecia burmistrz i wójt Żywca Andrzej Komoniecki (1658-1729), dziejopis tego miasta (za lata 1400-1729), zajmujący się pracą naukową i określający siebie mianem żywieckiego patrioty, usytuował swoją rolę w tej mierze w konwencji tzw. małej ojczyzny<sup>7</sup>. Manifestując w tenże sposób zamiłowanie do badania dziejów najbliższej okolicy, wyeksponował on wagę patriotyzmu o zakresie lokalnym wyrażającego się umiłowaniem i przywiązaniem do własnej, tzw. małej ojczyzny będącej najbliższej serca z racji aksjologicznego poczucia związku z miejscem zamieszkania tudzież urodzenia.

Jednakże dopiero epoka oświecenia polskiego szerzej otworzyła się na piśmiennictwo o patriotyzmie. Zwłaszcza publicystyka polityczna podejmuje tę problematykę coraz częściej i z ewidentnym zaangażowaniem. Otóż słowo *patriotyzm* zawarł w swojej mini encyklopedii zatytułowanej *Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane...* (1791)<sup>8</sup> jeden z polskich jakobinów, pisarz, publicysta, działacz społeczno-oświatowy i opat świętokrzyski Franciszek Salezy Jezierski (1740-1791). Kilka lat później (1794) ksiądz Kazimierz Hoszkiewicz, działacz i publicysta okresu Insurekcji Kościuszkowskiej, podjął się wyjaśnienia tego pojęcia w broszurze,

<sup>4</sup> Patriotyzm rzecz oczywista nie wszędzie bywa w całej swej rozciągłości identycznie rozumiany. Dystynkcje w jego pojmowaniu w różnych krajach wynikają przede wszystkim ze ścisłych powiązań z rozwojem świadomości narodowej.

<sup>5</sup> *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy, część 1, podług rękopisu z r. 1532*, oprac. i wyd. B. Erzepki, Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskiego, Poznań 1898.

<sup>6</sup> K. Górski, *Patriotyzm*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Ossolineum, Wrocław 1991, s. 683.

<sup>7</sup> K. Bibrzycki, *Andrzeja Komonieckiego Dziejopis Żywiecki*, „Mówią Wieki” 1984, nr 4, s. 34.

<sup>8</sup> *Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane i stosownymi do rzeczy uwagami objaśnione*, Nakładem i Drukiem M. Grölla, Księgarza Nadwornego J.K. Mci, Warszawa 1791. To wydane pośmiertnie zawiera całość przemysłów Jezierskiego, opatrzone zostało przedmową Hugona Kołłątaja.

której nadał tytuł: *Co to jest być prawdziwym patriotą?*<sup>9</sup> i zgodnie z duchem czasu, w którym ona się ukazała (pierwsze dni Powstania Kościuszkowskiego), odpowiadając na pytanie zawarte w tytule – na plan pierwszy wysunął walkę o niepodległość ojczyzny. Warto przy okazji przypomnieć, że w 1785 r. ukazywało się w Warszawie co dwa tygodnie dziś prawie zupełnie nieznane czasopismo „Polak-Patriota. Dzieło periodyczne przez Towarzystwo Uczonych na rok 1785”. Wprawdzie nie było to pismo „wysokiego lotu”, jednakże na owe czasy spełniło ono swoją rolę z racji wzbudzania zainteresowania problematyką patriotyzmu oraz sygnalizowania możliwości podejmowania tychże zagadnień z różnej perspektywy a także motywowania do urzeczywistnienia tego fenomenu<sup>10</sup>.

Tymczasem hasła *patriotyzm* i *patriota* nie zamieścił w swoim słowniku Samuel Bogumił Linde, a w innych leksykonach zaczynają się one pojawiać dopiero w drugiej połowie XIX stulecia. I co charakterystyczne, niemal w każdej definicji owego pojęcia – za wyeksponowaną na pierwszym miejscu kwestią miłości do ojczyzny, akcentowana jest gotowość ponoszenia dla niej ofiar<sup>11</sup>.

Zapewne może zdumiewać fakt, że w kompendiach wiedzy pedagogicznej szczególnie predysponowanych do umieszczenia hasła *patriotyzm* nie zostały ujęte oba terminy, w tym nie tylko w wydanej przed laty jednotomowej *Encyklopedii pedagogicznej* pod red. W. Pomykała<sup>12</sup>, ale także w kilkutomowej *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* pod red. T. Pilcha (również w jej suplementie)<sup>13</sup>, tudzież w *Leksykonie PWN Pedagogika* pod red. B. Milerskiego i B. Śliwerskiego<sup>14</sup>. Natomiast chlubny wyjątek w tej mierze stanowi *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, która ukazała

<sup>9</sup> Zob. D. Świerczyńska, „Co to jest być prawdziwym patriotą?” – jakobińska broszura z 1794 r. *Zagadnienia autorstwa i tekstu*, Józef Szczepanec, „Ze Skarbca Kultury” 1973, z. 24: [recenzja] „Biuletyn Polonistyczny” 1975, nr 18/1 (55), s. 283.

<sup>10</sup> Zob. H. Tadeusiewicz, „Polak Patriota” (1785) *Charakterystyka czasopisma*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 1995, nr 6, s. 33-64.

<sup>11</sup> Por. hasło *patriotyzm* w: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, 1900-1927, Drukarnia „Gazety Handlowej”, Warszawa 1915; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Polska Akademia Nauk. Pierwsze cztery (1958-1962) wydało Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, ich dodruk i następne tomy (1963-1969) – Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowska, t. 1-50, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1994-2005; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 3 O-Q, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 390; *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 953; *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, red. A. Krupa, t. 2 I-P, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 669.

<sup>12</sup> Zob. *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.

<sup>13</sup> Zob. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV P, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005 oraz *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Suplement A-Ż*, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.

<sup>14</sup> *Leksykon PWN Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

się w 2016 r.<sup>15</sup>. Autor zawartego w niej hasła określa *patriotyzm* jako cnotę moralną powiązaną ze sprawiedliwością prawną, nakazującą miłość ojczyzny, cenić bardziej jej dobra wspólnego od osobistych czy partykularnych interesów oraz współtworzenie jej kultury materialnej i umysłowo-aksjologicznej, a w razie konieczności w każdy możliwy sposób jej obronę<sup>16</sup>.

## Patriotyzm z perspektywy dziejów Polski / w dziejach Polski

### Uwagi wstępne

Generalnie rzecz ujmując, patriotyzm postrzegany jest jako pozytywne zjawisko, jako pojęcie nacechowane dodatnio i nade wszystko wartościująco.

Owo *amor patriae* – umiłowanie ojczyzny wywodzi się ze starożytności (oczywiście nie sposób orzekać o narodowości w owych czasach we współczesnym rozumieniu tego słowa). Utożsamiano wówczas patriotyzm głównie z miejscem pobytu, egzystencji, urodzenia – manifestowano silne przywiązanie do miejsca, gdzie człowiek spędzał większość swego życia i gdzie zostali pochowani jego przodkowie. Kultura Hellenów obejmowała również *polis* – wspólnotę bytu i organizacji życia zbiorowego. W okresie republiki rzymskiej patrioci podkreślali swoje przywiązanie do wolności osobistych i politycznych. Ich patriotyzm wyrażał się głównie w postaci afirmacji państwa jako gwaranta wolności. Kultura antyczna dostarcza wzorów wartości heroizmu i cnót obywatelskich, ale także nie jest wolna od antywartości – zdrady, braku męstwa i egoizmu. W szczególności wzorce wartości patriotyzmu kreowała literatura, w której dominował obraz pięknej śmierci złożonej w ofierze dla kraju – Homer na przykład pisał: „Pięknie z bronią w rękę umrzeć dla Ojczyzny”, a Horacy twierdził, iż: „Dulce et decorum est pro patria mori” [Słodko i zaszczytnie jest umierać za Ojczyznę]. Również antyczna myśl filozoficzna przesycona została stwierdzeniami dotyczącymi patriotyzmu: Platon orzekał: „Nie urodziliśmy się dla siebie, lecz dla własnej Ojczyzny”, a Marek Tulliusz Ciceron wyraził następujące przekonanie: „Drodzy są rodzice, dzieci, krewni, domownicy, ale miłość wszystkiego zawarła w sobie Ojczyzna”, sytuując ojczyznę na szczycie hierarchii wartości.

Z perspektywy humanistycznej miejsce to szeroko rozumiana wielowymiarowa przestrzeń, którą człowiek tworzy i która tworzy człowieka. Niemniej owo umiłowanie ojczyzny nie było w opozycji do odczuwania przez antycznych związków z całym światem<sup>17</sup>. Starożytni postrzegali swoje miejsce na ziemi także przez przy-

<sup>15</sup> S. Kowalczyk, *Patriotyzm*, [w:] *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas i M. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, Radom 2016, s. 729-734.

<sup>16</sup> Tamże.

<sup>17</sup> Problematyka z tego zakresu była podejmowana wcześniej z innej perspektywy problemowej, zob. *Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości*, red. D. Lalak, Instytut Profilaktyki Społecznej

zmat globalny – czego dowodzi odpowiedź Sokratesa, który na pytanie – do jakiego kraju należy – odpowiedział: „Nie do Aten, nie do Grecji, ale do świata”. Według opisów Diogenesa Laertiosa<sup>18</sup> przedstawiciel szkoły cyników, Diogenes z Synopy, chodzący w łachmanach i mieszkający w beczce, miał poczucie bycia obywatelem świata, skoro na pytanie – gdzie jest jego kraj rodzinny – odpowiadał wprost: „Jestem obywatelem świata”. Natomiast rzymski myśliciel i wychowawca ludzkości – Seneka w *Listach moralnych do Lucyljusza*, spośród których każdy jest krótkim i zwięzłym traktatem filozoficznym podejmującym odrębne zagadnienie, następująco doradzał osobom skazanym na banicję:

Choćby cię wysłano na krańce świata, choćby osadzono w najbardziej zapadłym kącie dzikiego kraju, wszelką siedzibę będziesz miał za gościnną. Ważniejsze jest jaki przybyłeś, niż dokąd. Dlatego też nie trzeba wiązać swych uczuć z żadnym miejscem. Należy żyć w takim przeświadczeniu: nie jestem stworzony dla jednego miejsca na ziemi, lecz cały ten świat jest moją ojczyzną (III28\*4)<sup>19</sup>.

W innym liście pisał: „Nemo enim patriam quia magna est amat, sed quia sua” [Ojczyznę kocha się nie dlatego, że wielka, ale dlatego, że własna] (VII66\*26)<sup>20</sup>. Natomiast w rozprawie *O gniewie* uzasadniał, że: „Grzechem jest szkodzić ojczyźnie więc także współobywatelowi, gdyż jest on częścią ojczyzny” (II31\*7)<sup>21</sup>.

Dzieje Polski wykreowały specyficzne rozumienie i doświadczanie patriotyzmu. W poszczególnych okresach dziejów Polski, od średniowiecza poczynając po czasy współczesne, kształtowały się i funkcjonowały odmienne koncepcje wartości patriotyzmu. Niemniej ów swoiście pojmowany, internalizowany i doświadczany patriotyzm na kartach naszej historii zawsze ściśle wiązał się z poziomem świadomości narodowej.

Średniowieczny patriotyzm w Polsce konstituowały dwa solidne filary aksjologiczne. Jeden z nich to etos rycerski stanowiący zespół wartości i zasad, wykształconych w kręgu średniowiecznej kultury rycerskiej. Ów etos średniowiecznych rycerzy sięga swymi korzeniami aż do opiewanych przez Homera wojowników oraz barbarzyńskich Germanów, stanowiąc swoistą kontynuację i rozwinięcie tych wątków w warunkach europejskiego feudalizmu. Początkowo przybierał on postać dość brutalną i hołdował takim wartościom, jak siła fizyczna, duma czy żądza sławy. Z czasem podążał w kierunku wartości wyższych, które

---

nej i Resocjalizacji, Uniwersytet Warszawski, Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowej IW EQUAL, Warszawa 2008.

<sup>18</sup> Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

<sup>19</sup> L.A. Seneka, *Myśli*, tłum. i oprac. S. Stabryła, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 409.

<sup>20</sup> Tamże.

<sup>21</sup> Tamże.

go konstytuowały, tj. dobrego urodzenia, solidarności rycerskiej, hojności, odwagi, wierności danemu słowu, etyki walki, urodzie, wdziękowi, szlachetnej postawie wobec kobiet<sup>22</sup>.

Drugim filarem to wartości chrześcijańskie jako fundament wiary i poczucia bezpieczeństwa duchowego. Kościół miał ogromny wpływ na wszystkie dziedziny życia ludzi wieków średnich. Doktrynie Kościoła podporządkowana była kultura, oświata, filozofia, literatura oraz sztuka. W żadnej z późniejszych epok Kościół nie odegrał tak ogromnej roli jak w średniowieczu. Od końca XI w. Kościół był zainteresowany także wpływem na wartości rycerskie. Ważnym momentem było pojawienie się idei walki w obronie wiary, która z czasem – szczególnie w okresie krucjat – stała się naczelnym elementem etosu rycerskiego.

W średniowieczu za główną wartość patriotyzmu uznawano wierność panującej dynastii uosobionej we władzy świeckiej i duchownej. Patriotyczna lojalność dotyczyła suwerena kraju, którym on władał i który na ziemi zastępował Boga. Zatem patriotyzm w pełnym tego słowa znaczeniu manifestował się w wierności i spełnianiu określonych obowiązków wobec króla i monarchii oraz Boga. W średniowieczu za najwierniejszych obrońców postrzegano honorowych, odważnych, walecznych rycerzy, wiernych Bogu i władcy oraz damie swojego serca.

W okresie renesansu – zgodnie z duchem epoki – patriotyzm nasycony był humanizmem antycznym i europejskim, łączył myśl antyczną z ideą chrześcijańską. Kreowano wtenczas wzór patrioty – obywatela, który powinien spełniać obowiązki z pożytkiem dla dobra ogółu i swoje życie poświęcać służbie dla Rzeczypospolitej. Wzrosło wówczas poczucie tożsamości narodowej oraz wyłonił się symbol polskości – dom polski, dwór szlachecki, któremu patronował dobry gospodarz – wzór poczciwego ziemianina, źródło pochwały życia wiejskiego i symbol ojczyzny, polskiego domu.

W renesansowej koncepcji wartości patriotyzmu eksponowano taką miłość do ojczyzny, którą zaświadcza nie tylko męstwo okazywane na polu bitwy, ale również należyte spożytkowanie wszelkich talentów darowanych człowiekowi przez Boga, takich jak: inteligencja, niezłomność charakteru, dar pięknej wymowy etc. Za cel działań oraz powinność każdego obywatela uznawano pożytek ojczyzny z wykorzystaniem posiadanych przez ludzi uzdolnień, predyspozycji i powołań.

Renesansowy wzorzec patrioty-obywatela kreowali w swojej twórczości zgodnie z duchem czasu pisarze i poeci epoki, w tym zwłaszcza Mikołaj Rej (1505-1569) i Jan Kochanowski (1530-1584). W twórczości pierwszego z wymienionych reprezentantów epoki patriotyzm pojmowany był przede wszystkim jako dobre służenie ojczyźnie przez obywatela wywiązującego się ze swoich powinności, w tym takich zwłaszcza jak obowiązkowy udział każdego szlachcica w sejmach, a w czasie wojny w kampaniach zbrojnych; służenie dobrobytowi i pomyślności

<sup>22</sup> Zob. M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000; oraz D. Piwowarczyk, *Obyczaj rycerski w Polsce średniowiecznej (XIV-XV w.)*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1998.



kraju codzienną pracą, utrzymywanie majątku w dobrej kondycji, dbanie o chłopów (*Żywot człowieka poczciwego*). W twórczości Kochanowskiego tematyka patriotyczna uobecniła się od fraszek i pieśni po tragedię *Odprawa posłów greckich*. Jako aktywny uczestnik życia politycznego i społecznego troszczył się on o losy narodu i wielorako zaświadczał miłość do swego kraju. Pouczał polityków i udzielał im ostrzeżeń oraz rad, nakłaniając do zaszczepiania między ludźmi dobrych obyczajów ze szczególnym uwzględnieniem przestrzegania praw ojczystych. W *Pieśni o dobrej sławie*, wskazując na powinności obywatela wobec swojej ojczyzny, stwierdził: „A jeśli komu droga otwarta do nieba, Tym co służą ojczyźnie”. Twórczość obu reprezentantów epoki przyczyniła się znacząco do dowartościowania języka polskiego zwłaszcza w literaturze, jako ważnego czynnika kształtującego patriotyzm. W znamienny sposób dał temu wyraz Rej, który jako pierwszy piszący wyłącznie w języku ojczystym, nawołując innych do zerwania z panującą wówczas modą pisaną po łacinie, oznajmił: „A niechaj narodowie wżdy postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają”. Co więcej, wyeksponował zarazem znaczenie języka polskiego oraz kultury, sztuki i nauki polskiej (np. kaplica Zygmuntowska na Wawelu, rozwój Uniwersytetu Jagiellońskiego, odkrycie Kopernika, założenie pierwszego w Europie Środkowej towarzystwa literackiego Nadwiślańskiego Bractwa Literackiego, którego członkami byli profesorowie Akademii Krakowskiej, dworzanie i studenci) dla krajów sąsiednich.

Świadectwo patriotyzmu i troskę o przyszłość ojczyzny zaświadcza największe dzieło polityczne epoki, autorstwa wybitnego publicysty i sekretarza królewskiego Andrzeja Frycza Modrzewskiego (1503-1572) – traktat pt. *O poprawie Rzeczypospolitej*. W swoim projekcie autor przepełniony miłością do ojczyzny zawarł koncepcję utworzenia demokratycznego państwa (w pięciu księgach traktatu zaprezentował szereg reform dotyczących różnych dziedzin życia). Modrzewski uznał, że koniecznym warunkiem naprawy Rzeczypospolitej jest uszlachetnienie obyczajów, podniesienie moralnego poziomu społeczeństwa (księga *O obyczajach*). Jako humanista uzasadniał, że w pełni moralnym może być tylko człowiek rozumny, dlatego położył wielki nacisk na szerzenie oświaty. W księdze *O szkole* domagał się upaństwowienia szkół oraz szacunku dla nauczycieli. Wzywał do zwiększenia podatków na odbudowę podupadłego szkolnictwa i zatroszczenia się o dobre wychowanie młodzieży. Z kolei w księdze *O prawach* wystąpił przeciwko nierównemu prawu, niesprawiedliwości, domagając się równej kary za to samo przewinienie dla wszystkich obywateli. Natomiast w księdze *O kościele* stwierdził, że duchowni wywierają zbyt duży wpływ na sprawy państwa i żądał odizolowania Kościoła od państwa. Opowiadając się za utworzeniem regularnego wojska stojącego na straży granic, dokonał podziału wojen na sprawiedliwe, czyli obronne, toczone w imię niepodległości ojczyzny, w których uczestnictwo jest wielką zasługą oraz na wojny agresywne, zaborcze, lubieżne dążące do zagarnięcia terenu, rozszerzenia panowania, rozlewu krwi i zdobycia sławy.

Wzorce patriotyczne propagowało ówczesne piśmiennictwo zatroskanych o dobro ojczyzny renesansowych twórców. Gorliwy patriota Piotr Skarga (1536-1612), polski ksiądz, jezuita, teolog i pisarz oraz nadworny kaznodzieja Zygmunta III Wazy a także pierwszy rektor Akademii Wileńskiej (1579-1584) występował przeciwko szlacheckiemu obozowi reform, obawiając się osłabienia pozycji króla.

Oskarżając szlachtę o egoizm stanowy i warcholstwo, przedstawił swoje poglądy na zagadnienia państwa i sprawowania władzy w *Kazaniach sejmowych* (wydanych w 1597 w zbiorze *Kazania na niedziele i święta*). Manifestując w tenże sposób miłość do ojczyzny i rodaków, zakreślił obraz państwa jako organizmu zżeranego przez sześć chorób, tj.: 1. Brak miłości ojczyzny; 2. Waśnie wewnętrzne; 3. Tolerowanie herezji; 4. Osłabienie władzy królewskiej; 5. Wadliwy system prawny; 6. Naruszenie przywilejów kościelnych. W przepętionym duchem patriotyzmu Kazaniu *O miłości ku Ojczyźnie* utożsamił ojczyznę z matką obdarzającą wszystkimi bogactwami i zaświadczać o bezwarunkowej miłości. Pouczał w kazaniach, że człowiek nie powinien troszczyć się o bogactwa materialne, tylko o ojczyznę, którą porównał do tonącego okrętu, a szlachtę do pasażerów ratujących wyłącznie swój dobytek i zaniedbujących troskę o okręt, w ten sposób przyczyniając się do jego zatonięcia. W owej koncepcji wartości patriotyzmu zawarta została pogarda dla szlachty koncentrującej się nade wszystko na sprawach prywatnych a zaniedbującej dobro ojczyzny.

Patriotyzm szlachty żyjącej w XVI-XVII stuleciu oparty był na wspólnocie pochodzenia (od mitycznych Sarmatów) oraz przywilejów, doprowadzając do pojawienia się dość żywotnego, aczkolwiek nie przez wszystkich honorowanego (np. przez pisarzy mieszczańskich) terminu „naród szlachecki”. Panegirysty duchowni i świeccy przyczynili się do powielania wzoru szlachcica-patrioty jako rycerza, niezłomnego obrońcy chrześcijańskiej Europy, który zawsze był gotowy polec za ojczyznę. W rzeczywistości jednak na polach bitewnych stawano tylko w razie konieczności, a niekiedy nawet manifestowano dezaprobatę uczestnictwa w planowanych wojnach (np. w kwestiach dotyczących zamierzeń Władysława IV Wazy planującego wojnę z Turcją). Z założenia walka za Rzeczypospolitą była jednym z niewielu, ale ważnych obowiązków szlacheckiej części obywateli, niemniej jednak potęgująca się duma i liczne wojny doprowadziły do narastania tendencji egoistycznych szlachty i w rezultacie tego idea obrony Rzeczypospolitej przeistoczyła się w „ideę obrony złotej wolności szlacheckiej” o daleko idących następstwach wyrażających się w postaci odwrotu od lojalności w stosunku do państwa i przeniesienia wielu prerogatyw sejmu polskiego na sejmiki ziemskie. W rezultacie ów szlachecki patriotyzm ulegał stopniowej erozji.

Dopiero w drugiej połowie XVII wieku nastąpiło „sprowadzanie Sarmatów na ziemię” i zapoczątkowano wprowadzanie istotnych zmian. Najwybitniejszy prekursor nadchodzącej epoki oświecenia, a zarazem największy reformator

Polski w XVIII w., ksiądz, pedagog, pisarz polityczny i poeta Stanisław Konarski (1700-1773) założył szkołę Collegium Nobilium (1740), w której podjęto wielkiej wagi zadanie i wyzwanie odpowiedniego wychowania synów szlacheckich w atmosferze męstwa i cnoty, ze szczególnym ukierunkowaniem na rozwój świadomości narodowej przyszłych szlachciców. W zamyśle objęcie tymi samymi przywilejami wszystkich obywateli (mieszczan i chłopów) miało być gwarantem ofiarnej służby dla państwa i w zależności od sytuacji wyzwalać gotowość do jej bezinteresownej obrony. Zorientowany prospektywnie komendant szkoły książę Adam Kazimierz Czartoryski w *Katechizmie kadeckim* określił przepięknymi wartościami patriotycznymi ideał absolwenta szkoły następująco: „(...) powinien ojczyznę swą kochać, i jej dobro nade wszystko; i sposobić się do tego, aby się mógł zdalnie poświęcić na jej usługi; powinien być cnotliwy, pełen poszanowania dla zwierzchnych, dobroczynności i afektu dla równych, względu dla niższych”<sup>23</sup>.

W epoce oświecenia kojarzonej ze światłem rozumu ludzkiego, kładącej nacisk na rozwój nauk matematycznych i przyrodniczych, obfitującej w nurty filozoficzne i religijne, dochodziły do głosu absolutystyczne ambicje władców. Wzrastała potęga Rosji za panowania Piotra I oraz znaczenie Prus za czasów Wilhelma I. W państwie polskim rządy sprawowała dynastia saska i ostatni król Polski Stanisław August Poniatowski.

W tym okresie kreowano wzór patrioty umierającego na polu bitwy, ginącego od salw plutonu egzekucyjnego, kończącego swoje życie na szubienicy lub zsyłanego na katorgę albo na emigrację. Natomiast jako moralnie naganną postać postrzegano Polaka koncentrującego się na swojej karierze z tej racji będącego osobą obojętną wobec narodowych spraw. Miłość do ojczyzny wprowadzana była w sferę najwyższych wartości i postrzegana jako świętość. Biskup warmiński i arcybiskup gnieźnieński, wychowanek kolegium jezuickiego we Lwowie i warszawskiego, najwybitniejszy literat polskiego oświecenia – poeta, prozaik, publicysta oraz komediopisarz, zwany przez siebie współczesnych księciem poetów – Ignacy Krasicki (1735-1801) zapoczątkował lirykę patriotyczną doby niewoli. Autor napisanego po gorzkich doświadczeniach Konfederacji Barskiej i I rozbioru Polski *Hymnu do miłości ojczyzny* opublikowanego w 1774 r. w *Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych* – skierował uwagę na sprawy podniosłe, ważne, dla swej epoki prymarne. Stwierdził w nim, iż tylko „umysły pocziwne” są w stanie obdarzać ojczyznę prawdziwą miłością. Do nich, żyjących „w świecie zepsutym”, owych „zacnych ojców” obdarzonych umysłami pocziwymi, będącymi ludźmi wiernymi określone systemowi wartości, osób dla których najważniejsza jest miłość ojczyzny, cnota uczciwości, poszanowanie ludzi starszych oraz poszanowanie tradycji, autor przybierając iście sakralny ton zwracał się następująco: „Święta miłości kochanej ojczyzny czują cię

<sup>23</sup> A.K. Czartoryski, *Katechizm kadecki*, u Michała Grölla J.K. Mci Bibliopoli w Marywilu Num. 19. Pod znakiem Poetów, Warszawa 1774, <http://rcin.org.pl>

tylko umyśły pocziwe”. Owa koncepcja wartości patriotyzmu przesycona została programem radykalnym zawierającym następujące przesłanie: kochać ojczyznę znaczy tyle, co bezgraniczna ofiarność i cierpienie dla niej, a w sytuacji zagrożenia pełne poświęcenie się, z oddaniem za nią życia.

Wyraźne akcenty patriotyczne i społeczne w okresie poprzedzającym zabory pojawiły się także w działalności publicystów należących do stronnictwa patriotycznego: Stanisława Staszica (1755-1826), Hugona Kołłątaja (1750-1812) oraz Franciszka Salezego Jezierskiego (1740-1791), preferujących gruntowne i szybkie reformy w państwie potrzebne odnowie moralnej społeczności. Jako pisarze polityczni i publicyści zaangażowali się w walce o utrzymanie ducha narodowego potrzebnego do stawiania oporu późniejszym zaborcom, domagali się reform w konwencji demokratycznej, w tym między innymi zniesienia wolnej elekcji i liberum veto, wzmocnienie władzy królewskiej, stałej armii, wolności osobistej dla chłopów. Mając poczucie świadomości narodowej i szczególnej odpowiedzialności za losy kraju, wzbudzając ducha patriotyzmu zrobili wszystko, co było w ich mocy i na co ich było stać. Poruszając w swych utworach sprawy polityczne, wykazali głęboką troskę o losy Polski, kreując tym samym koncepcję patriotyzmu ze szczególną mocą uwrażliwiającą na kwestię zagrożenia państwa jako na problem nadrzędny, najważniejszy, wymagający jak najszybszego rozwiązania.

W okresie romantyzmu kreowano model wartości patriotyzmu, który na długo zdominował Polaków, znacznie wykraczając poza ramy epoki, która go zrodziła. Rozdarta przez trzech zaborców Polska nie istniała na mapie, ale w doświadczających zniewolenia Polakach zaczęła się budzić chęć odzyskania niepodległości i dawnej świetności. Ideą przewodnią kreowanej koncepcji wartości patriotyzmu był nakaz moralny ponad podziałami oraz unieważnienie wszelkich antagonizmów bez względu na to, jakich one dotyczyły spraw – wizji przyszłości, struktury wolnego społeczeństwa czy wyboru tradycji. Eksponowano podporządkowanie pamięci osobistej a nawet społeczności, z której się wywodzi – Ojczyźnie jako dobru ogólnemu. Romantycy poszukiwali trwałych wartości pozwalających uchronić naród przed zatarciem poczucia odrębności. Wiedza o przeszłości, jej zabytki i pamiątki służyły umacnianiu tożsamości narodowej oraz pielęgnowaniu tradycji jako skarbnicy narodowych wartości. Trwałych wartości poszukiwano w historii w celu uchronienia narodu od zatarcia poczucia swojej odrębności. Umacnianiu patriotyzmu służyło posługiwanie się językiem polskim mimo wprowadzonych rygorów przez zaborców. Język polski przetrwał dzięki działalności towarzystw naukowych i oświatowych oraz nielegalnych organizacji społecznych i politycznych a także tętnił życiem w sferze towarzyskiej i rodzinnej, wzmacniając poczucie tożsamości narodowej.

Romantykom towarzyszyła świadomość, iż poszukiwanie nowych idei wiąże się z ponoszeniem ofiar oraz podążaniem tam, „gdzie wzrok nie sięga” oraz łamaniem tego, „czego rozum nie złamie”. Owładniętym uduchowioną misją romantykom towarzyszyło również przeświadczenie bycia „wybrańcami losu” a także po-

czucie wyjątkowości bycia „posągiem człowieka na posąg świata”. Treści kreowanych koncepcji patriotyzmu romantycznego przenikały takie wartości, jak cnota honoru, wierność bezkompromisowości, ofiarność, heroizm, a przy tym nasycenie radykalnymi emocjami.

Przywódcom powstań narodowych przewodziło zawołanie Adama Mickiewicza „rozumni szaleńcy” oraz wizerunek kreowanego przez Juliusza Słowackiego bohatera znajdującego na szczycie góry swoją życiową misję, pragnącego uwolnić kraj od ucisku i tyranii. Romantyzm skierował ludzkiego ducha ku niebывалым wyżynom. Bezgraniczne poświęcenie się, cierpienie i ofiara z własnego życia jako elementy procesu dziejowego miały zapewnić innym wybawienie. Ofiarę postrzegano jako warunek *sine qua non* nieśmiertelności idei.

Wielcy pisarze i poeci literatury romantyzmu, której czołowymi przedstawicielami byli trzej Narodowi Wieszczowie – Adam Mickiewicz (1798-1855), Juliusz Słowacki (1809-1849), Zygmunt Krasiński (1812-1859), a także Józef Ignacy Krasiński (1812-1887) i Cyprian Kamil Norwid (1821-1883) znacząco zaangażowali się w proces krzewienia wartości patriotyzmu, tworząc dzieła poświęcone walce o wolność i odzyskanie niepodległości, kreując bohaterów literackich, którzy stawali się wzorem postawy życiowej. Typowy romantyczny bohater literacki to niepowtarzalny, niezwykły uduchowiony człowiek charakteryzujący się nieprzeciętnością i konfliktowością oraz zmotywowany wielkimi namiętnościami, takimi zwłaszcza jak miłość lub nienawiść, samotnie buntujący się przeciw normom społecznym lub toczący walkę w obronie ojczyzny. Owa miłość zazwyczaj była nieszczęśliwa i tragiczna, zawsze jednak bezgranicznie wszechogarniająca i potężna. Powodowany pasją tworzenia nowego ów bohater nieustannie toczył walkę, sprzeciwiając się niesprawiedliwości, istniejącemu złu, był wrażliwy, idealistyczny, marzycielski oraz skłonny do poświęceń. Gotowy na wielkie poświęcenia dla wielkiej idei, zmagając się z wielkimi namiętnościami lub poczuciem winy, często był wyobcowany, nieakceptowany i nierozumiany przez innych.

Specyficzną formą romantycznej koncepcji patriotyzmu był silny w polskiej tradycji mesjanizm. Mickiewicz widział w swoim narodzie kolektywnego Mesjasza – Chrystusa narodów, którego męczeństwo i cierpienie miało przezwyciężyć ówczesną politykę międzynarodową i oprzeć ją na etyce chrześcijańskiej w celu doprowadzenia do odrodzenia Polski. Zawierając kontrowersyjne idee, mesjanizm był w istocie narodowo religijnym ruchem głoszącym braterstwo wszystkich narodów.

Niemniej odważny refleksją filozoficzną wybitny polski poeta, prozaik, dramaturg, eseista, grafik, rzeźbiarz, malarz i filozof Norwid, sam siebie określający jako piszącego „dla późnych wnuków”, krytycznie odnosił się do sytuującego się w romantycznej koncepcji patriotyzmu idei mesjanizmu, dostrzegając oderwanie się jej od ówczesnych realiów geopolitycznych. Swoje rozumienie patriotyzmu zawarł w mającej wymiar ponadczasowy formule: „Ojczyzna – to wielki zbiorowy obowiązek”.

W ukonstytuowanej romantycznej koncepcji wartości patriotyzmu Polacy czerpali nadzieję na poprawę swego losu, odnajdywali informacje na temat metod walki (konspiracyjna czy otwarta), wspominali sukcesy odniesione podczas wszystkich bitew i owładnięci marzeniami kreowali wiarę oraz nadzieję na lepszą przyszłość.

W okresie pozytywizmu nastąpiło diametralne przewartościowanie pojęcia patriotyzmu. Po upadku powstania styczniowego romantyczny heroizm walki ustąpił miejsca pozytywistycznemu heroizmowi pracy. Ze szczególnym zaangażowaniem propagowano założenia programu społeczno-ekonomicznego w postaci pracy organicznej (wszechstronne działanie na rzecz rozwoju ekonomicznego, postępu technicznego) oraz pracy u podstaw (praca nad ludem i dla ludu – nawiązanie kontaktu ze wsią, szerzenie oświaty, dźwiganie mas na wyższy poziom kultury przemysłowej, a przez to na wyższy stopień świadomości narodowej), a także emancypacji kobiet (równouprawnienie ekonomiczne i obyczajowe kobiet) oraz walki z antysemityzmem (asymilacja narodu żydowskiego). Naczelnymi hasłami tej nowej pozytywistycznej epoki stały się: praca, postęp techniczny, nauka, upowszechnienie kultury, kult bogactwa i dobrobytu materialnego.

Polski patriotyzm tego okresu pojmowano przede wszystkim przez pryzmat osiągnięć na polu szerzenia kultury i oświaty, podnoszenia polskiego rzemiosła, zakładania kas oszczędnościowych, banków (np. w zaborze pruskim banków ludowych), spółek handlowych i przemysłowych oraz indywidualnych umiejętności a także samorealizacji. Głównymi przedstawicielami pozytywizmu w publicystyce i literaturze stali się Bolesław Prus (1847-1912), Eliza Orzeszkowa (1841-1910), Henryk Sienkiewicz (1846-1916), Maria Konopnicka (1842-1910) oraz zwany „sumieniem narodu” z racji swego społecznego zaangażowania Stefan Żeromski (1864-1925), a czołowym ideologiem epoki był Aleksander Świętochowski (1849-1938).

Niemniej w literaturze epoki uobecniły się przesłanki uzasadniające konieczność podejmowania prób pogodzenia wprowadzanych nowych programów z poszanowaniem dokonań poprzednich epok, aby „nie deptać przeszłości ołtarzy”, ponieważ „na nich się jeszcze święty ogień żarzy” i należna jest „im cześć”. W twórczości autora zacytowanych słów – Adama Asnyka (1838-1897) uobecniła się na stałe nuta patriotyczna. Ów syn powstańca listopadowego, poeta czasów niepoetyckich i dramatopisarz, w czasie powstania styczniowego był członkiem Rządu Narodowego. Głosił wiarę w siłę narodu i możliwość odzyskania wolności, przeciwstawiając się konserwatywnemu programowi ugody (w 25 rocznicę powstania 1863 roku).

Pisane „ku pokrzepieniu serc” dzieła epoki, przeciwstawiając się tendencjom godzenia się z niewolą wpajały przekonanie, iż niezłomnie należy podejmować przedsięwzięcia w zakresie wychodzenia nawet z najgorszej i najtragiczniejszej sytuacji oraz pobudzały najważniejsze, najszlachetniejsze uczucia, sytuując na

szczyście hierarchii wartości patriotyzm. Pozytywistyczna literatura z jednej strony honorując najważniejszy dla ludzi swej epoki miernik wartości człowieka, za jaki uznawano pracę, z drugiej strony czyniła starania w zakresie łączenia dawnych i aktualnych wartości. W rezultacie nie nawołując wprost do walki o wolność, literatura epoki wychodziła naprzeciw ówczesnym warunkom i potrzebom oraz projektowanym wyzwaniom, wzbudzając w owych trudnych czasach godny najwyższego uznania szacunek i przywiązanie do własnego kraju. Odbierając polskiemu narodowi wolność, zaborcy nie zdołali pozbawić Polaków najwyższych uczuć patriotycznych oraz wyrwać z polskich serc nadziei na odzyskanie wolności. W warunkach utraty państwowości kreowana koncepcja wartości patriotyzmu sytuując ideę ojczyzny wyżej niż ideę państwa dowodzi, iż Polacy utraciwszy swoją państwowość, nie zatracili najwyższej sytuowanych w hierarchii wartości uczuć patriotycznych.

Po 123 latach nieistnienia na politycznej mapie Europy Polska odzyskała niepodległość w 1918 roku. Spełniło się marzenie wielu Polaków doświadczających goryczy i tragizmu życia bez własnego państwa, zwłaszcza tych, którzy w II Rzeczypospolitej projektowali przyszłość w wolnym kraju, w tym między innymi opracowywali programy edukacyjne, tworzyli instytucje i urzędy.

Niemniej Polska wciąż była geopolitycznie zakleszczona między dwoma wrogo nastawionymi mocarstwami, co w istotny sposób oddziaływało na wyobraźnię oraz kształtowało koncepcję wartości patriotyzmu. Duże znaczenie przypisywano rozbudzaniu w ludziach poczucia przywiązania do własnego państwa. W kreowanej koncepcji wartości patriotyzmu eksponowano pojęcie „służby ojczyźnie” już nie na polu walki, lecz w etosie pracy, nauki i wszelkiego społecznego działania, a także powiązania własnych planów życiowych z dobrem kraju. W istocie Polacy byli dumni ze swojego kraju oraz z osiągnięć poprzednich pokoleń. Narastało w nich poczucie współodpowiedzialności za kształt i wizerunek Polski. Niemniej jednak spuścizna po okresie trzech zaborów znacznie komplikowała proces budowania patriotyzmu w II RP.

Z początkiem XX wieku na konstytuowanie się koncepcji wartości patriotyzmu wywierały wpływ dwa konkurujące ze sobą stanowiska. Głównym przedstawicielem jednego z nich był Józef Piłsudski (1867-1935), twórca Legionów Polskich (1914), Naczelnik Państwa (1918-1922), dwukrotny premier Polski (1926-1928) i (1930). Istotą prezentowanego przez niego stanowiska „patriotyzmu legionowego” było dążenie do odzyskania niepodległości politycznej Polski w czynie zbrojnym oraz zagwarantowanie równowagi geopolitycznej między silnymi sąsiadami, a także aprobowanie silnego zarządzania krajem.

Odmienny pogląd w tej mierze reprezentował Roman Dmowski (1864-1939), współzałożyciel Narodowej Demokracji (endecji, ruchu narodowego), główny ideolog polskiego nacjonalizmu, zagorzały przeciwnik polityczny Piłsudskiego oraz jego planów rozszerzenia granic II RP zbyt daleko na wschód od linii Curzona poprzez stworzenie państwa federacyjnego – wizji wielowyznaniowej i wielona-

rodowościowej Polski, twórca inkorporacyjnej koncepcji państwa narodowego, zakładającej polonizację ludności niepolskiej za tą linią. Istotą tego „narodowo-endeckiego patriotyzmu” była ewolucja od skrajnego do narodowego nacjonalizmu, prymat interesu narodowego oraz aktywizacja narodu polskiego. Dmowski kładł nacisk na związek pomiędzy rozwojem narodu i posiadaniem własnego państwa, formułując pojęcie narodowego interesu, co w zamyśle oznaczało zjednoczenie wszystkich ziem dawnej Rzeczypospolitej zamieszkanych przez polską większość, a także podniesienie świadomości narodowej wszystkich warstw i grup społecznych.

Tymczasem poeci, zważywszy iż Polska jest już wolna uznali za zbędne pisanie o walce w imię narodu, odrzucając tematykę patriotyczną. Podzielali przekonanie Antoniego Słonimskiego (1895-1976), należącego do czołowej grupy poetyckiej dwudziestolecia międzywojennego „Skamandra”, wyrażone w wierszu *Czarna wiosna*, następująco:

Ojczyzna moja wolna, wolna...  
Więc zrzucam z ramion płaszcz Konrada.

W istocie okazało się jednak, że wychowywani w duchu patriotycznym w II RP Polacy stanęli do obrony granic Rzeczypospolitej w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Zaliczająca się do najważniejszych w historii Polski bitwa warszawska okazała się znaczącym wydarzeniem nie tylko na miarę dziejów naszego państwa, lecz także w skali Europy, przyczyniając się do zatrzymania bolszewickiej ekspansji na tym kontynencie.

Wychowane w okresie dwudziestolecia międzywojennego pokolenie Polaków swój autentyczny patriotyzm ewidentnie udokumentowało w czasie drugiej wojny światowej, nie wahając się ginąć za ukochaną ojczyznę. Tematyka patriotyczna w literaturze powróciła, kiedy zaczęto odczuwać katastrofizm zbliżającego się zagrożenia. Jednym z pierwszych utworów, w którym autor zawarł nastrój zbliżającej się drugiej wojny światowej, był *Bagnet na broń* przedstawiciela liryki rewolucyjnej, tłumacza, żołnierza Legionów Polskich, uczestnika wojny polsko-bolszewickiej Władysława Broniewskiego (1897-1962). Uwrażliwiający w owym „poetyckim rozkazie mobilizacyjnym” Polaków na zbliżające się zagrożenie, nawoływał wszystkich do odważnej walki z wrogiem w taki oto sposób:

Kiedy przyjdą podpalić dom, ten, w którym mieszkasz – Polskę,  
kiedy rzucą przed siebie grom kiedy runą żelaznym wojskiem i pod drzwiami staną,  
i nocą kolbami w drzwi załomocą – ty, ze snu podnosząc skroń, stań u drzwi.  
Bagnet na broń! Trzeba krwi!

W czasie II wojny światowej i okupacji Polacy manifestowali swój patriotyzm, heroicznie walcząc o ojczyznę. Pokonując wiele przeszkód – pomimo dużej przewagi okupanta stosującego terror oraz towarzyszących niepewności w zakresie



spełnienia obietnic sojuszniczych – Polacy stawiali czynny opór Niemcom przez sześć lat. Wykazywali troskę o utrzymywanie kultury, tradycji i języka polskiego, manifestowali symbole narodowe, śpiewali pieśni patriotyczne, czytali polską literaturę, prowadzili tajne komplety. Zorganizowali dysponujące własną siłą zbrojną w postaci Armii Krajowej skutecznie działające państwo podziemne.

Odważyli się nawet na wywołanie zbrojnego wystąpienia przeciwko okupującym Warszawę wojskom niemieckim – Powstania Warszawskiego zorganizowanego przez Armię Krajową w ramach akcji „Burza”. Ów zryw powstańczy wymierzony był militarnie przeciw Niemcom, a politycznie przeciw ówczesnemu ZSRR oraz podporządkowanym mu polskim komunistom. Powstanie Warszawskie uznawane jest za jedno z najważniejszych wydarzeń w najnowszej historii Polski. Jednakże ze względu na jego tragiczne następstwa, a zwłaszcza olbrzymie straty ludzkie i materialne, kwestia zasadności decyzji o rozpoczęciu zrywu pozostaje do dziś przedmiotem toczących się polemik. Wszelako w tej nierównej walce warszawiaacy zmanifestowali swój wyjątkowy patriotyzm i bezgraniczne oddanie ojczyźnie. Niemniej heroicznemu zrywowi patriotycznemu Polaków, którzy 1 sierpnia 1944 roku stanęli w stolicy do walki z niemieckim okupantem, przyświecały słowa wypowiedziane przez Delegata Rządu na Kraj – Jana Stanisława Jankowskiego, zawierające najważniejsze patriotyczne pragnienia, marzenia i cele: „Chcieliśmy być wolni i wolność sobie zawdzięczać”. Owa wypowiedź widnieje jako dewiza nad drzwiami prowadzącymi do wnętrza Muzeum Powstania Warszawskiego.

Fundamentem koncepcji wartości patriotyzmu okresu drugiej wojny i okupacji była heroiczna walka z okupantem rozumiana jako środek do uzyskania wolności oraz troska o utrzymywanie kultury, tradycji i języka polskiego, a także zapewnienie wykształconej kadry zdolnej do zarządzania krajem po odzyskaniu niepodległości. Przygotowaniu społeczeństwa i młodzieży do odbudowy kraju po wojnie służyła nauka w ramach tajnych kompletów w podziemnych szkołach, obejmująca nauczanie do studiów wyższych włącznie. Szczególny nacisk kładziono na kształcenie na kierunkach technicznych i administracyjnych. Szare Szeregi realizowały program „Dziś, jutro, pojutrze” autorstwa pedagoga, wychowawcy, profesora nauk humanistycznych, współtwórcy metodyki wychowawczej, instruktora harcerskiego, harcmistrza i żołnierza Armii Krajowej oraz przewodniczącego Prezydium Rady Naczelnej Związku Harcerstwa Polskiego – Aleksandra Kamińskiego (1903-1978). Ów program ideowy wychowania przez walkę w ideałach braterstwa i służby realizowany był w latach 1939-1945<sup>24</sup>. Program rozwijany był przez trzy

<sup>24</sup> Zawarta w programie kategoria „Dziś” oznaczała bieżącą walkę zbrojną, działania w konspiracji, małe sabotaże i dywersję – wysadzanie mostów, pociągów, odbijanie więźniów, a także wykonywanie wyroków na Niemcach oraz ich kolaborantach realizowane przez Grupy Szturmowe. „Jutro” – obejmowało swym zakresem przygotowania do otwartej jawnej walki zbrojnej z okupantem (w toku różnych kursów i szkoleń wojskowych) w ogólnonarodowym powstaniu kończącym okupację. Natomiast „Pojutrze” – oznaczało projektowaną pracę w wolnej Polsce oraz odbudowę zniszczonego kraju po wojnie. Temu celowi służyło kształcenie w ramach tajnych kompletów w podziemnych szkołach.

grupy młodzieży zorganizowanej według kategorii wieku, tj. w szeregach Zawiszy (w wieku 12-14 lat), Bojowych Szkół (w wieku 15-17 lat) oraz Grup Szturmowych (powyżej 18 lat).

Ów program znacząco wpisywał się w kreowaną koncepcję wartości patriotyzmu okresu II wojny światowej i okupacji w brutalnej rzeczywistości powszechnego zagrożenia życia oraz totalnego niszczenia dorobku wielu pokoleń. Polacy gorzko doświadczali zniszczeń, grabieży, nędzy, tułaczki, obozów, utraty osób bliskich i mienia, przesiedleń oraz zmian granic swojego kraju, nie tracąc woli walki i bez względu na rozmiary strat przelewali krew za ojczyznę.

Po zakończeniu II wojny światowej i odzyskaniu upragnionej wolności, w okresie PRL-u (1945-1989) rządy w Polsce sprawowali komuniści dysponujący perfekcyjnie zorganizowaną siatką represji oraz agentury służącej do brutalnego rozprawiania się ze swoimi politycznymi przeciwnikami. Ograniczając wolność, jednocześnie indoktrynowano i represyjnie narzucano Polakom obowiązek współpracy z organami władzy oraz wymuszano wspieranie sojuszu z ZSRR a także zarządzano stawianie interesu partii ponad własny.

Wyniszczając mentalnie Polaków, komuniści podstępnie usiłovali ich wynarodowić. Ówczesne władze kreowały wzór obywatela wspierającego państwo i system komunistyczny. Polacy wszakże nie poddawali się i działając w partyzanckiej konspiracji stawiali czynny opór komunistycznej władzy. Dopiero po śmierci Stalina w 1953 roku oraz wraz z tzw. okresem „odwilży”, zaczęły nasilać się protesty społeczne, w tym między innymi w 1956 roku w Poznaniu. Demonstracje zostały brutalnie stłumione przez Ludowe Wojsko Polskie i specjalną formację wojskową – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Budzący się w Polakach zew wolności doprowadził do dalszych strajków w latach 70. oraz 80. pod egidą Solidarności.

W doświadczonych tragizmem drugiej wojny światowej i okupacji Polakach budziła się wola walki, której można przypisać miano „walki o prawdziwie wolną ojczyznę”. Represje i mordy nie złamały Polaków (strzelano do strajkujących i zabijano ich, wydawano „wilcze bilety”<sup>25</sup>, organizowano „ścieżki zdrowia”<sup>26</sup> etc.), lecz zgoła przeciwnie – jeszcze bardziej potęgowały w nich sprzeciw i pragnienie wolności, czego odzwierciedleniem była kreowana koncepcja wartości patriotyzmu tego okresu. Polacy spragnieni autentycznej wolności, o którą niezłomnie walczyli w okresie wojny i okupacji, odrzucili „patriotyzm koncesjonowany” jako fałszywy

<sup>25</sup> „Wilczy bilet” – skrajnie negatywna opinia wydana o obywatelu przez organ administracji w państwie komunistycznym, uniemożliwiająca mu znalezienie pracy lub kontynuację nauki (przyj. red.).

<sup>26</sup> „Ścieżka zdrowia” – forma fizycznego i psychicznego znęcania się nad obywatelami podejrzanymi o wystąpienia przeciwko władzy komunistycznej. Podejrzewanego zmuszano do biegu między dwoma szeregami funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej (MO), Zmechanizowanych Oddziałów Milicji Obywatelskiej (ZOMO) lub Służby Bezpieczeństwa (SB), którzy bili i poniżali biegnącego (przyj. red.).

i konstruowali poza oficjalnym nurtem wyrastający z ich pragnień i marzeń „patriotyzm prawdziwy”. Fundamentalną rolę przypisywano w tej mierze Kościołowi katolickiemu, który wspierał Polaków w ich walce o „prawdziwie wolną ojczyznę” wzmacniając ich wiarę w zwycięstwo.

Owe wysiłki przekreślił stan wojenny, znacząco łamiąc działalność opozycyjną, aczkolwiek nie stłumił *en bloc* drzemiących w Polakach głęboko zakorzenionych preferencji patriotycznych. Tymczasem kierujące się pragmatycznymi wartościami władze komunistyczne, podążając tropem „koncesjonowanego patriotyzmu”, w drodze negocjacji z opozycją doprowadziły do porozumienia podczas rozmów w Magdalence i przy tzw. Okrągłym Stole. W rezultacie przeprowadzono pierwsze częściowo wolne wybory w czerwcu 1989 roku.

Niewątpliwie te wydarzenia w najnowszych dziejach skłaniają do rozlicznych rozważań, przywołując na pamięć eksponowaną przez polskiego księdza katolickiego, filozofa, Kawalera Orderu Orła Białego ks. Józefa Tischnera (1931-2000) w *Etyce solidarności* nieodzowność permanentnej refleksji nad ojczyzną. Owa refleksja stanowi istotny wymiar patriotyzmu, uwrażliwiając na konieczność dostrzeżenia związków postawy patriotycznej z okolicznościami, w których się sytuuje i do których się odnosi, stanowiąc podstawę do definiowania ciągle na nowo idei, istoty patriotyzmu<sup>27</sup>.

Okres III RP. Współczesne koncepcje wartości patriotyzmu są rezultatem wielowiekowej ewolucji postrzegania państwa, narodu i ojczyzny oraz dynamiki intensywnych i rozległych przemian we wszystkich sferach życia a także konstruowanych w związku z tym projekcji przyszłości. W początkowej fazie po transformacji 1989 roku podejmowano rozmaite próby konstruowania koncepcji wartości patriotyzmu bez powodzenia, nierozważnie odwołując się do przedwojennej spuścizny ideowej, w tym np. do myśli piłsudczykowskiej, czy narodowej demokracji i innych.

W istocie poszukiwanie tropów współczesnego patriotyzmu z jednej strony skłania ku czasom antycznym, z drugiej natomiast prowadzi do licznych źródeł polskich, od kronik średniowiecznych poczynając po współczesność. Istotnym wsparciem w tej mierze jest sukcesywnie wzbogacająca się literatura przedmiotu na ten temat, w tym zwłaszcza zawierająca poglądy prezentowane przez polskich klasyków, takich między innymi, jak: Józef Maria Bocheński, ks. Józef Tischner czy Władysław Stróżewski i innych.

Zauważa się, że po r. 1989 patriotyzm polski przekształca się coraz wyraźniej z zewnątrzno- wewnątrznoroszczeniowy, jako że Polacy niejednokrotnie hołdują przekonaniu, iż patriotyzm to służba dla ojczyzny, ale należyte wynagradzana. Wzrasta zarazem tolerancja dla zmiany przynależności etnicznej. Polaków udających się na emigrację i deklarujących całkowitą asymilację ich potomstwa

<sup>27</sup> Ks. J. Tischner, *Etyka solidarności i Homo sovieticus*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.

poza granicami kraju. Bohaterem narodowym staje się człowiek sukcesu: od Marii Curie-Skłodowskiej poczynając, przez Piłsudskiego, a na Janie Pawle II kończąc<sup>28</sup>.

Niemniej w toku dyskusji licznych typologii patriotyzmu konstruowanych w Polsce i na świecie, uwyrażniających narastającą złożoność i wieloaspektowość oraz wielowymiarowość rozważanego fenomenu polskiego patriotyzmu<sup>29</sup>, podejmowane są rozmaite próby konstruowania współczesnej koncepcji wartości polskiego patriotyzmu. Przywoływany jest w owych dyskursach istotny składnik konstytuujący postawę patriotyczną, a mianowicie wymiar emocjonalno-ewaluacyjny, stanowiący wyraz uczuciowego stosunku człowieka do ojczyzny i narodu, wyrażający się tendencją do zachowań w określony sposób wobec własnego kraju i narodowej wspólnoty, poczynając od gotowości oddania życia za ojczyznę, poprzez codzienny trud budowania jej dnia powszedniego, *summa summarum* składającego się na dobro narodowe, aż po sytuującą się na przeciwległym biegunie ewentualność sprzeniewierzenia się jej w postaci zdrady włącznie, z uwzględnieniem wszakże nadziei na wydzwignięcie się z tejże zapaści oraz dostrzegania możliwości wyjścia z uwłaczającego człowieczeństwu stanu rzeczy. Z perspektywy zasygnalizowanych powyżej uwarunkowań patriotyzmu jako bardzo interesujące jawi się postrzeganie ojczyzny przez Władysława Stróżewskiego będącej według niego „[...] dynamiczną strukturą aksjologiczną, przeznaczoną do urzeczywistnienia obiektywnych, zwłaszcza społecznych wartości. Jako taka stanowi duchową wspólnotę osób przenikniętych tymi samymi ideałami i uznającymi ucieleśnianie tych ideałów za swoje naczelne zadanie”<sup>30</sup>.

W postrzeganej przez aksjologiczny pryzmat ojczyźnie koncepcja wartości patriotyzmu eksponuje aktywne konstruowanie świata wartości przez obywateli oraz gotowość do ich obrony. Fundament tejże koncepcji stanowią wartości egzystencjalnie znaczące, takie zwłaszcza, jak wolność, odpowiedzialność, niezależność i prawość. Wynika stąd powinność postępowania zgodnie z prawem, wierność krajowi, racjonalny wyraz zdolności do poświęcania własnych ambicji politycznych, rezygnacji z zysków, gotowość do pracy dla dobra wspólnego oraz troski o naród, przeciwstawianie się prywatnie, karierowiczostwu, koniunkturalizmowi, zaprzędaniu się cudzym interesom, dbałość o pozytywny wizerunek ojczyzny, ubogacające pielęgnowanie tradycji narodowych, zaświadczenie tożsamości narodowej, oraz gotowość do obrony kraju. Tak więc w owej koncepcji sytuuje się przede wszystkim

<sup>28</sup> Por J. Tazbir, *Przemiany polskiego patriotyzmu*, „Nauka” 2004, nr 1, s. 47-53.

<sup>29</sup> Ze względu na ograniczoność miejsca nie sposób zgłębić dokładniej owej wielowarstwowości rozważanego fenomenu, niemniej samo tylko przywołanie funkcjonujących rodzajów patriotyzmu tę złożoność ewidentnie uświadamia, a mianowicie: patriotyzm europejski/unijny, patriotyzm ojczyźniany, patriotyzm indywidualny, patriotyzm instytucjonalny, patriotyzm kulturowy, patriotyzm narodowy, patriotyzm regionalny, patriotyzm lokalny, patriotyzm konstytucyjny, patriotyzm tradycyjny, patriotyzm etniczny i inne.

<sup>30</sup> W. Stróżewski, *Kilka refleksji o patriotyzmie*, [w:] *Oblicza patriotyzmu*, red. J. Sadowski, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna IGNATIANUM, Kraków 2009, s. 152.

solidne wypełnianie podstawowych obowiązków obywatelskich, aktywna troska o honor ojczyzny i dobre imię rodaków, świętowanie tradycji, pełnienie służby wojskowej, a także płacenie podatków, ochrona środowiska, własności i zasobów naturalnych własnego kraju, tudzież skuteczne starania o bycie dobrym uczniem, studentem, pracownikiem, przełożonym, członkiem rodziny itp. Innymi słowy miarę współczesnego patriotyzmu stanowi rzetelne, świadome i pozytywne pełnienie swoich obowiązków i wywiązywanie się ze swoich powinności, prawości i uczciwość obywatelska, odwaga cywilna, poszanowanie dobra publicznego, zaangażowanie w sprawy obronności i bezpieczeństwa państwa, świadomość bycia częścią zbiorowości społecznych, umiłowanie swojego narodu i kraju, szanowanie symboli narodowych, zaangażowanie, lojalność, promowanie Polski dzięki wybranym osiągnięciom, troska i duma z przynależności do własnego narodu i zarazem poszanowanie innych narodów oraz rozumne otwarcie się na ich wartości w konwencji patriotyzmu otwartego, konstruktywnego.

Józef Maria Bocheński (1902-1995) logik i filozof, sowietolog, dominikanin, ksiądz katolicki i rektor Uniwersytetu we Fryburgu, który jako ochotnik brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, uzasadniał, że Ojczyzna jest przedmiotem ontologicznie złożonym, choć etycznie prostym. Owa etyczna prostota pojęcia Ojczyzny wynika z faktu ontologicznego, jako że jest ona w pewnym sensie źródłem bytu (*to on* z gr. – to, co jest). Ludzie są właśnie takimi, a nie innymi, ponieważ w takim, a nie innym kraju, w określonym klimacie i warunkach biologicznych, mając takich właśnie przodków i rodziców się urodzili. Są właśnie takimi, gdyż otrzymali wychowanie w danej kulturze i oddziaływały na nich ukształtowane w toku dziejów realia. Zgodnie z głoszonymi przez autora przekonaniami, nie najgorętsze uczucie patriotyczne zaświadcza o byciu dobrym patriotą, lecz chęć spełnienia swojego obowiązku patriotycznego. Zastrzegał przy tym, że Ojczyznę należy postrzegać kompleksowo<sup>31</sup>.

## Kilka uwag podsumowujących

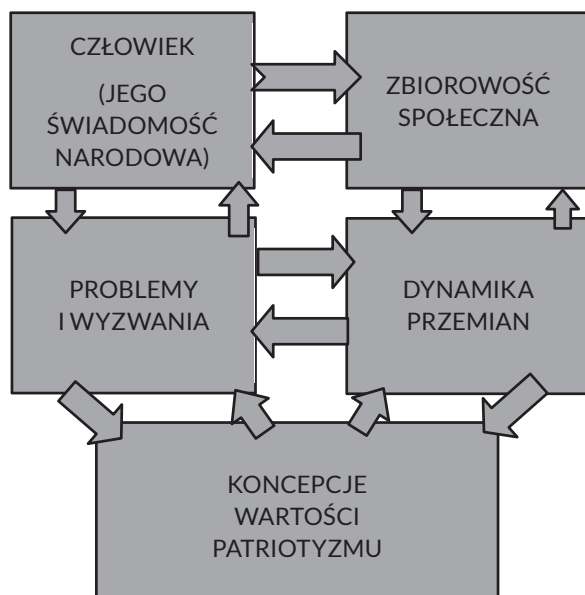
Współczesne pojęcie patriotyzmu ulega różnym przewartościowaniom, choć zachowuje swoją pierwotną rdzenną naturę. Patriotyzm zawsze wymaga zaangażowania, sprawności woli oraz ofiary, lecz w zależności od sytuowania się w okresie dziejów, owe czynniki przyjmują odpowiednio odmienny charakter, co można zilustrować graficznie (zob. ryc. 1).

Niemniej XXI wiek w swej rozległej i dynamicznej złożoności we wszystkich dziedzinach życia w kwestii fenomenu patriotyzmu konstruuje pytania natury zasadniczej, a mianowicie: Jaki patriotyzm jest potrzebny, szczególnie pożądanym,

<sup>31</sup> Zob. J.M. Bocheński, *O patriotyzmie i Co to znaczy być Polakiem*, [w:] *Oblicza patriotyzmu*, red. J. Sadowski, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna IGNATIANUM, Kraków 2009, s. 61-78, 79-94.

czy bardziej uzasadniona jest formuła patriotyzmu Polski, czy raczej patriotyzmu Polaków?

W obliczu niełatwych procesów integrujących Europę oraz przetaczającej się przez świat globalizacji i zjawisk towarzyszących tymże przemianom takim zwłaszcza, jak otwieranie granic czy rozluźnianie narodowych więzi, przemiany w Europie Wschodniej – próby udzielenia sensownej odpowiedzi na pytania o patriotyzm okazują się nadzwyczaj skomplikowane.



Ryc. 1. Uwarunkowania koncepcji wartości patriotyzmu

Źródło: koncepcja własna

Ów doświadczany stan rzeczy wynika głównie z tej przyczyny, że współcześni współuczestnicząc w tychże przemianach, a poniekąd w różnym stopniu i zakresie będąc także ich inicjatorami, współtwórcami i realizatorami, i na dodatek *a natura* angażując się w nie emocjonalnie, nie mają wobec nich odpowiedniego dystansu temporalnego, który umożliwi dokonanie bardziej racjonalnie uwiarygodnionej oceny. W istocie historia dowodzi, że żadna współczesna sobie epoka nie posiada równie współczesnego instrumentarium samookreślenia. Filozof niemiecki, twórca idealistycznego systemu obejmującego wszystkie działy filozofii Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) odniósł się do tej kwestii następująco

To, czego uczy pojęcie, wykazuje nieuchronnie również historia, to mianowicie, że idealność występuje jako przeciwstawna rzeczywistości dopiero wtedy, gdy rzeczywistość osiągnęła swoją dojrzałość, i że idealność buduje sobie w postaci królestwa intelektualnego ten sam świat ujęty w jego substancji. Kiedy filozofia o szarej

godzinie maluje swój świt, wtedy pewne ukształtowanie życia już się zestarzało, a szarością o zmroku nie można niczego odmłodzić; można tylko coś poznać. Sowa Minerwy wylatuje dopiero z zapadającym zmierzchem<sup>32</sup>.

Tak więc spoglądając z perspektywy rozważania problematyki koncepcji wartości patriotyzmu w toku dziejów Polski i hermenutycznie nie pretendując do „ostatniego słowa” w tej mierze oraz nie rozstrzygając ostatecznie, który z proponowanych modeli patriotyzmu – ponadnarodowy, czy postnarodowy ma większą rację bytu, a także przyjmując powinność ciągłego definiowania patriotyzmu polskiego od nowa, z orientacją wartościotwórczego charakteru owych przedsięwzięć, warto przyjąć jako godną szczególnej troski koncepcję wartości patriotyzmu integralnego rozumnie otwartego, zorientowanego pozytywnie ku człowieczeństwu.

### Bibliografia

- Bibrzycki K., *Andrzeja Komonieckiego Dziejopis Żywiecki*, „Mówią Wieki” 1984, nr 4, s. 34.
- Bocheński J.M., *O patriotyzmie i Co to znaczy być Polakiem*, [w:] *Oblicza patriotyzmu*, red. J. Sadowski, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna IGNATIANUM, Kraków 2009, s. 61-78, 79-94.
- Czartoryski A.K., *Katechizm kadecki*, u Michała Grölla J.K. Mci Bibliopoli w Marywilu Num. 19. Pod znakiem Poetów, Warszawa 1774, <http://rcin.org.pl>
- Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Encyklopedia PWN w trzech tomach*, red. A. Krupa, tom 2 I-P, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV P, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Suplement A-Ż*, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- A Greek-English lexicon*, comp. by H.G. Liddell and R. Scott, University of Michigan Library, Ann Arbor 2005.
- Górski K., *Patriotyzm*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Ossolineum, Wrocław 1991.
- Hegel G.W.F., *Zasady filozofii prawa*, tłum. A. Landman, PWN, Warszawa 1969.
- Jedliński R., *Wartości preferowane przez uczniów kończących szkołę podstawową*, „Język Polski w Szkole dla klas IV-VIII” 1996/97, nr 5, s. 7-18.
- Kowalczyk S., *Patriotyzm*, [w:] *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas i M. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, Radom 2016.
- Leksykon PWN. Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane i stosownymi do rzeczy uwagami objaśnione*, Nakładem i Drukiem M. Grölla, Księgarza Nadwornego J.K. Mci, Warszawa 1791.

<sup>32</sup> G.W.F. Hegel, *Zasady filozofii prawa*, tłum. A. Landman, PWN, Warszawa 1969, s. 21.

- Ossowska M., *Ethos rycerski i jego odmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Ostrowska U., *Kultura ojczysta w kontekście wielokulturowości*, [w:] *Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości*, red. D. Lalak, Instytut Profilaktyki społecznej i Resocjalizacji Uniwersytet Warszawski Międzywydziałowe Centrum adaptacji Zawodowej IW EOUAL, Warszawa 2008.
- Piowowarczyk D., *Obyczaj rycerski w Polsce średniowiecznej (XIV-XV w.)*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1998.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. 1-50, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1994-2005.
- Seneka L.A., *Myśli*, tłum. i oprac. S. Stabryła, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987.
- Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy, część 1, podług rękopisu z r. 1532*, oprac. i wyd. B. Erzepki, Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskie, Poznań 1898.
- Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Antoni Kryński, W. Niedźwiedzki, 1900-1927, Drukarnia „Gazety Handlowej”, Warszawa 1915.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Polska Akademia Nauk. Pierwsze cztery (1958-1962) wydało Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, ich dodruk i następne tomy (1963-1969) – Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Stróżewski W., *Kilka refleksji o patriotyzmie*, [w:] *Oblicza patriotyzmu*, red. J. Sadowski, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna IGNATIANUM, Kraków 2009.
- Świerczyńska D., „Co to jest być prawdziwym patriotą?” – jakobińska broszura z 1794 r. *Zagadnienia autorstwa i tekstu*, Józef Szczepaniec, „Ze Skarbca Kultury”, z. 24 (1973): [recenzja] „Biuletyn Polonistyczny” 1975, nr 18/1(55), s. 283.
- Tadeusiewicz H., „*Polak Patriota*” (1785) *Charakterystyka czasopisma*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1995, nr 6, s. 33-64.
- Tazbir J., *Przemiany polskiego patriotyzmu*, „Nauka” 2004, nr 1, s. 47-53.
- Tischner J., *Etyka solidarności i Homo sovieticus*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 3 O-Q, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Świda-Ziemia H., *Młodzi w nowym świecie*, WL, Kraków 2005.
- Świda-Ziemia H., *Niektóre symptomy moralnej anomii społeczeństwa polskiego*, „Nauka” 2010, nr 3, s. 68-73.
- Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.